

KEMÂL PAŞAZÂDE VE “FÎ HAKKI EBEVEYİ’N-NEBÎ” ADLI RİSÂLESİNİN TAHLİL VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Mustafa AKÇAY (*)

Özet

Kemâl Paşazâde (873/1468-940/1534) Osmanlı yükselme devrinin önde gelen ilim ve idare/siyaset adamlarındandır. Onun özellikle Yavuz Sultan Selim ve Kanunî dönemlerinde etkisi büyük olmuştur. O, çeşitli medreselerde müderris olarak görev yapmış, ayrıca kazaskerlik ve şeyhülislâmlık makamında bulunmuştur. Kemâl Paşazâde’nin yaklaşık iki yüz eseri bulunmaktadır. Bu eserlerinden birisi de Hz. Peygamber’in anne-babasının dinî konumu hakkındaki (Risâle fî hakkı Ebeveyni’n-Nebî) risâlesidir. O, bu eserin de Ebeveyn hakkında İslâm âlimlerinin geleneksel görüşlerini değerlendirmiş, ayrıca onların mümin olmadığını söylemek suretiyle Hz. Peygamber’e eziyet ve hakaret etmenin dinî hükmü üzerinde özellikle durmuştur. Kazaskerlik ve şeyhülislâmlık gibi önemli görevlerde bulunan İbn Kemâl’in bu yaklaşımı dönemin resmî görüşünü yansıtması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kemâl Paşazâde, Ebeveyn-i Resul, risâle.

Kamal Pashazada and Analysis and Evaluation of his Epistle Fi Haqq Abawayn al-Nabi

Abstract

Kamal Pashazada (873/1468-940/1534) is a distinguished scholar, a thinker and a politician during the heyday of the Ottoman State. He greatly influenced the Ottoman Sultans Yavuz Salim and Kanuni Sulayman. He worked as a teacher in various madrasahs and as a Shaikh al-Islam and a kazaskar. He has nearly two hundred works. In his epistle entitled Fi Haqq Abawayn al-Nabi (Epistle on the Status of the Prophet's Parents), he reviewed the opinions of earlier Islamic scholars about the religious status of the Prophet's parents, and discussed whether the Prophet's parents were unbelievers or not and whether to say that they were unbelievers would be an insult and annoyance to the Prophet. This epistle reflects the mainstream views on these issues since Ibn Kamal hold significant positions as a Shaikh al-Islam and a kazaskar.

Key Words: Kamal Pashazada, parents of the Prophet, epistle.

*) Yrd. Doç. Dr., SAÜ. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi.
(e-posta: makcay@sakarya.edu.tr)

Giriş

Hız. Peygamber'in İslâm'dan önce vefat eden ana-babasının dinî konumu meselesi, akâid ve kelâm literatürüne ehl-i fetret konusu¹ çerçevesinde girmiş ve müstakil bir inceleme alanı oluşturmuştur. Konunun Resûlullah'la (s.a.v) doğrudan ilgili oluşu meseleye ayrı bir hassasiyet kazandırmış, öteden beri ilim ve tasavvuf çevrelerinin olduğu kadar halkın da dikkatini çeke gelmiştir. Resûl-i Ekrem'in ebeveyni hakkında ileri sürülen görüşleri, onların mümin olup olmadıkları şeklinde iki temel noktada toplamak mümkündür. Bununla birlikte her biri alt kollara ayrılacak derecede bazı detayları da içermektedir. Bu iki temel çerçeveden İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen birinci görüşe göre, Hız. Peygamber'in ebeveyni -bunun nasıllığı ve ne zaman olduğuna ilişkin farklı mülahazalar bulunmakla birlikte- netice itibariyle ebedî saâdete ermiştir. Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu benimseyenler bu kanaatlerini, onların fetret ehlinen olması, Hanifler'den olması, fitrat üzere ölmeleri ve Resûlullah'ın (s.a.v) özel duasına binaen diriltilerek iman etmeleri şeklinde gerekçeler ileri sürerek temellendirmişlerdir.

Beyhakî (ö.458/1066), İbn Teymiyye (ö.728/1328) ve Ali el-Kârî (ö.1014/1605) gibi² azınlığı teşkil eden bazı İslâm âlimleri Hız. Peygamber'in ana-babasının mümin olmadıklarını ileri sürmüşlerdir.

Kemâl Paşazâde, döneminde bir şekilde gündeme gelen bu konuyla şeyhülislâm olarak ilgilenmiş ve müstakil bir risâle telif etmiştir. O, bu konuda netice olarak Ebeveyn'in ehl-i necat olduğu kanaatini benimsemiştir. Binaenaleyh onun söz konusu risâlesi hem yaşadığı dönemin gündem maddelerinden birini göstermesi hem de usul ve metod bakımından orijinal bulunduğu için tarafımızdan incelemeye değer bulunmuştur.

A- KEMÂL PAŞAZÂDE

1- Hayatı (873/1468-940/1534)

Kemâl Paşazâde, Osmanlı yükselme döneminin önde gelen ilim, fikir ve siyaset/idaire adamlarındandır. İdarî görevlerinin yanı sıra telif ettiği eserleri sebebiyle de büyük bir ilgi odağı olmuştur. Nitekim onun 36 risâlesi ilk olarak Ahmed Cevdet tarafından "*Resâil-i İbn Kemâl*" adıyla (rûmî.1316'da) İstanbul'da neşredilerek ilim dünyasına kazandırılmıştır. Daha sonra bu risâlelerin bir kısmı Türkçe'ye de çevrilmiştir³. Ona yönelik bu ilgi sürerek hayatı ve eserleriyle ilgili bir hayli ilmî eser ve makale telif edilmiş; bazı risâleleri neşredilmiş, hakkında doktora çalışması yapılmış, hatta adına 1984 yılında Tokat'ta bir araştırma merkezi kurulmuştur⁴.

1) Fetret ehli hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Akçay, *Çağdaş Dünyada İnsan ve Dini Sorumluluğu*, s. 17-50, 289-371, Işık Yay., İst. 2000.

2) bk. Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, nşr. 'Abdûlmûti' Kal'acı, I, 189-193, Beyrût, 1405/1985; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, IV, 325-327, Mektebetü'l-me'ârif, Rabat, ts; Ali el-Kârî, *Edilletü mu'takadi Ebî Hanife fi ebeveyni'r-resûl*, Süleymaniye Ktp., Damat İbrahim Paşa, 298/4.

3) Mustafa Fayda, "*İbn Kemâl'in Hayatı ve Eserleri*", Şeyhülislâm İbn Kemâl, s. 60, TDV. Yay., Ank., 1986.

4) İbn Kemâl hakkında son zamanlarda yapılan çalışmaların bazıları şunlardır: 1- Nihal Atsız, "*Kemâl-paşa-Oğlu'nun Eserleri*", Şarkiyat Mecmuası, sy.VI, s. 71-112, İst., 1966; sy. VII, s. 83-135, İst.,

873/1468-69 yılında asker kökenli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Kemâl Paşazâde'nin tam adı Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemâl Paşa'dır. Baba tarafından dedesi, Fatih dönemi beylerinden Kemâl Paşa olması sebebiyle kendisine "İbn Kemâl" veya "Kemâl Paşazâde" denilmiş ve bu isimle şöhet bulmuştur⁵. Babası, Fatih devri kumandanlarından Şücâeddin Süleyman Çelebi, annesi ise Küpelizâde Molla Mehmed Muhyiddin'in kızıdır⁶. Doğum yerinin Edirne, Tokat, Amasya olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Ancak Tokatlı olup Edirne'de yetiştiği için oraya nispet edilme ihtimali daha kuvvetlidir⁷.

Kemâl Paşazâde, önce askerlik mesleğine intisap etmiştir. Ancak 897/1492'deki Arnavutluk seferi sırasında dönemin önde gelen âlimlerinden Tokatlı Molla Lütfî'ye⁸ gösterilen saygı ve hürmetten son derecede etkilenecek askerliği bırakıp kendini ilme adanmış, Edirne'de Darü'l-hadis Medresesine intisap ederek tahsilini tamamlamıştır⁹.

Kemâl Paşazâde, 1503'den itibaren çeşitli medreselerde müderrislik yapmış, 1515'de Edirne kadılığına, sonra da Anadolu Kazaskerliğine getirilmiştir¹⁰. Anadolu

1972. 2- İsmet Parmaksızoğlu, "Kemâl Paşazâde", İA., VI, 561-566, 1955. 3- Mustafa Kılıçlı, *İbn-i Kemâl, Hayatı, Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, Erzurum, 1981. 4- Emrullah Yüksel, "Risâle fi tahkiki'r-rûh li Mevlana Kemâl Paşazâde", Şeyhülislâm İbn Kemâl, s. 257-261, TDV. Yay., Ank. 1986. 5- Ahmet Arslan, *Kemâl Paşazâde'nin Tehafüt Hâşiyesi*, Ank., 1987. 6- M. A. Yekta Saraç, *Şeyhu'l-İslâm Kemâl Paşazâde Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, İst. 1995. 7- Sayın Dalkıran, *İbn-i Kemâl ve Düşünce Dünyamız*, İst. 1994. 8- Yusuf Turan Günaydın, *İbn Kemâl'in Edebî Kişiliği ve Kaside-i Bürde Tercümesi*, Ank. 1995; 9- Ahmet Uğur, *Kemâlpaşazâde İbn-i Kemâl*, Ank. 1996. 10- İskender Pala, "Kemâlpaşazâde", Osmanlı Ansk., İst. 1996. 11- Şamil Öcal, *Kemâl Paşazâde'nin Felsefî ve Kelâmî Görüşleri*, Ank. 2000. 12- H. İbrahim Bulut, "Kemâl Paşazâde ve fî Hakikati'l-mu'cize Adlı Risâlesinin Tahlil ve Değerlendirmesi", SAÜİFD., sy.VI, s.187-207, 2002. Söz konusu araştırma merkezi "Şeyhülislâm İbn Kemâl Araştırma Merkezi" adı altında Recep Yazıcıoğlu'nun döneminde Tokat Valiliği ve Belediyesi'nin katkılarıyla kurulmuş ve 1985 yılında "Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu" nu düzenlemiştir.

- 5) Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 283, II, 1933, İst., 1971; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (nşr. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Hamdi Savaş, Havva Kurt), IV, 93; İst., 1997; Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), I, 41, Ank., 1992.
- 6) Mustafa Fayda, "İbn Kemâl'in Hayatı ve Eserleri", Şeyhülislâm İbn Kemâl, s. 55, TDV. Yay., Ank., 1986; Sayın Dalkıran, *İbn-i Kemâl ve Düşünce Dünyamız*, s.39-40, İst. 1994; Ahmet Uğur, *Kemâlpaşazâde İbn Kemâl*, s. 9, Ank. 1996; Şamil Öcal, *Kemâl Paşazâde'nin Felsefî ve Kelâmî Görüşleri*, s. 36, Kültür Bakanlığı, Ank., 2000.
- 7) İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, 430, İst. 1948; Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (nşr. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), I, 352, Meral Yay., İst., ts; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, s.166, İst., 1976; Fayda, a.g.m., *Şeyhülislâm İbn Kemâl*, s. 53-54; Şamil Öcal, *Kemâl Paşazâde'nin Felsefî ve Kelâmî Görüşleri*, s. 18, Ank. 2000.
- 8) Molla Lütfî olarak tanınan Lütfullah Efendi, çeşitli medreselerde müderrislik yapmış, Fatih Sultan Mehmed'in "hâfız-ı kütüp"lüğüne de getirilmiştir. Sözünü sakınmaması yüzünden bazı ulemânın dikkatlerini çekmiş, mühlid ve zındıklıkla itham edilerek idam edilmiştir. (ö.899/1494). (bk. Taşköprüzâde, *eş-Şakâ'ıku'n-nu'mâniye fî 'ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, (nşr. Ahmet Suphi Furat), s. 279-283, İst. 1985.)
- 9) Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve İstılâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, I, 409, İst., 1967; Fayda, a.g.m., s. 56; Dalkıran, a.g.e., s. 42; Öcal, a.g.e., s.19.
- 10) Baltacı, a.g.e., s. 166, 260, 361, 375, 450-453; Uğur, a.g.e., s. 12-13; Öcal, a.g.e., s. 20-21; Selahattin Yıldırım, *Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dârü'lhadisi ve Müderrisleri*, s. 85, İst. 2001.

Kazaskeri sıfatıyla Yavuz Sultan Selimle Mısır seferine katılmış, bu sefer esnasında padişahın emriyle İbn Tanrıberdi'nin ünlü "*en-Nücumu'z-zâhire fî mülûku Mısır ve'l-Kâhire*" adlı eserini "*el-Kevâkibu'l- bâhire minen nücumî'z-zâhire*" adıyla özetle tercüme ederek, Yavuz Selim'e sunmuştur¹¹. Kanûnî döneminde 932/1525-6'da Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi'nin vefatı üzerine Şeyhülislâm olarak atanmış, sekiz yıl bu vazifeyi sürdürmüştür. Bu görevde iken 940/1534 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri, Edirnekapı dışında Emir Buhârî Tekkesi/Camii'nin yanındaki Mehmet/Mahmut Çelebi zaviyesinde bulunmaktadır¹².

2- Şahsiyeti

Kemâl Paşazâde, Osmanlı Yükselme devrinin Hanevî mezhebine mensup en büyük ilim, fikir ve siyaset/devlet adamlarından biridir. Hukuk, tefsir, tarih, kelâm, felsefe ve edebiyat alanında Türkçe, Arapça, Farsça olmak üzere bir çok eser telif etmiştir. İlmî ihatası, muhakeme ve münazaradaki kuvvet ve kudretinin çok üstün olması, fikhî meseleleri halletmedeki fevkalade iktidarından dolayı kendisine insan ve cinlerin müftüsü anlamında "Müftü's-sakaleyn" ünvanı verilmiştir¹³. Ebu'l-Hasenât el-Lüknevî ve Ö. N. Bilmen gibi bir çok âlim onun ilmî yetkinliğinden övgüyle bahsetmişlerdir¹⁴.

İbn Kemâl, daha ziyade kısa ve özlü risâleler kaleme almıştır. Bununla birlikte birçok âlim ve felsefecinin ayaklarının kaydığı noktalarda son derece zor meseleleri ele alarak gayet veciz ve faydalı tarzda işleyebilmiştir¹⁵. Yaşadığı dönemin genel ilmî karakteristiğinin şerh ve haşiyeler dönemi olduğu hatırlandığında İbn Kemâl'in bu geleneği aşarak çeşitli kelâmî, felsefî meseleler üzerinde müstakil risâleler kaleme almış olması, ilmî gücünü ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir¹⁶.

Kemâl Paşazâde, eserlerinin çokluğu ve ilminin genişliği bakımından Celâleddin es-Suyûtî'ye (ö.911/1505) benzetilmiş, hakkında "Mısır'da Süyûtî ne ise, Anadolu'da İbn Kemâl odur" denilmiş; kelâm ve felsefe açısından ise Taftazânî (ö.793/1390) ve Seyyid Şerif Cürcânî (ö.816/1413) den üstün tutulmuştur¹⁷. Ayrıca İbn Kemâl, talebesi Ebüssuud Efendi ile de kıyaslanmış, her ikisinin de fıkıh, kelâm, usul ilminde derin bilgi sahibi olduğu kabul edilmekle birlikte, İbn Kemâl'in tasavvuf, hikmet, tarih ve Türkçe şiir açısından üstün olduğu ileri sürülmüştür¹⁸. İbn Kemâl, İbn Sina'dan (ö.428/1037) sonra onun felsefî fikirlerini kelâmıla en iyi bağdaştıran felsefeci olarak kabul edilmiştir. İbn Kemâl'in, Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) ekolünün takipçilerinden olduğu ileri sü-

11) Katip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1521, 1932; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 670, Ank., 1983.

12) Katip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1933; Taşköprüzâde, *a.g.e.*, s. 377-378; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II, 670; Mehmet Tahir Efendi, *a.g.e.*, I, 353; Baltacı, *a.g.e.*, s.166.

13) Mehmet Tahir Efendi, *a.g.e.*, I, 352; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, I, 409; Cahid Baltacı, *a.g.e.*, s.166.

14) Bilmen, *a.g.e.*, I, 409-410; a. mlf. *Büyük Tefsir Tarihi, Tabakâtü'l-müfessirin*, II, 636, İst., 1974.

15) Muhammed Şerif, *Şeyhülislâm İbn Kemâl*, s. 22, TDV. Yay., Ank, 1986.

16) M. Said Yazıcıoğlu, "Kelâmcı Olarak İbn Kemâl", *Şeyhülislâm İbn Kemâl*, s.183, TDV. Yay., Ank, 1986.

17) Öcal, *a.g.e.*, s. 22.

18) Bilmen, *a.g.e.*, I, 410; a.mlf. *Büyük Tefsir Tarihi II*, 636-638

rülmüş¹⁹ ise de yapılan son araştırmalarda onun Mâtürîdîliğin Osmanlı'da tekrar canlandırılması için etkili olduğu belirtilmiştir²⁰.

İbn Kemâl eserleri, ilmî tartışmaları ve fetvaları ile Türk-İslâm ilim ve düşünce tarihinde, Osmanlı devletinin iç ve dış siyasetinde etkili olmuştur. Nitekim XV. asırdan itibaren Osmanlı-İran arasında ciddiyet kazanan Şîî-Sünnî çekişmesinin yansımaları olarak İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) fikirlerinin yeniden keşfedilip öne çıkarılmasında Akkirmânî'nin (ö. 1174/1760) yanı sıra Kemâl Paşazâde'nin önemli rolü olmuştur²¹. Kemâl Paşazâde, Şia ve Şah İsmail hakkında yazdığı risâle ve fetvasıyla Yavuz Selim'in Şah İsmail'e karşı sefer düzenlemesi ve Anadolu'da Şii kökenli Kızılbaş ayaklanmaları bastırmasında etkili olmuştur²². Ayrıca İran Şahı I. Tahmasb'a gönderdiği mektupta zındık ve rafîzî olarak nitelendirdiği Şia'yı açık bir şekilde tekfir etmiştir²³. Keza Kemâl Paşazâde'nin, Hz. İsa'nın Hz. Muhammed (s.a.v) ve diğer peygamberlerden üstün olduğunu iddia eden, Molla Kabız'la yaptığı ve onu ilzam ettiği ilmî münazarası meşhurdur. Bu münazara onun ilmî dirayet ve zekâsını göstermesi açısından önemlidir²⁴. Yine o dönemde Melamî tasavvuf çevrelerinde ortaya çıkan hulûl fikirleri ve mehdilik iddialarıyla tanınmış Melamî şeyhleri Pir Ali Aksarayî, oğlu Oğlan Şeyh İakabıyla ünlü İsmail Maşukî ve halifeleriyle birlikte yargılanıp idam edilmesinde İbn Kemâl'in fetvası etkili olmuştur²⁵.

Edebî kişiliği açısından İbn Kemâl, Arapça ve Farsça şiirlerinden başka yazdığı Türkçe şiirleriyle Türkçe'nin yazı dili olarak gelişmesinde büyük rolü olmuştur²⁶. Türkçe "Divan"ı, Yusuf-u Zeliha Mesnevi'si ve Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine yazdığı mersiyesi şiirlerinin en meşhurlarındandır²⁷.

19) A.Yaşar Ocak, "İbn Kemâl'in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", Şeyhulislâm İbn Kemâl, s. 33, TDV. Yay., Ank. 1986; Öcal, a.g.e., s.24.

20) Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 53, Ank. 2003.

21) Kutlu, a.g.e., s.53,

22) Kemâl Paşazâde'nin Şah İsmail ve taraftarlarıyla ilgili fetvası ve konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Halil İbrahim Bulut, "Şah İsmail-Yavuz Selim Mücadelesi Ve Ülemânın Rolü: Kemâl Paşazâde Örneği", *Şah İsmail Hatâî*, (hz.Gülağ Öz), s. 53- 64, Ank., 2004.

23) İbn Kemâl, "İran Şahı I. Tahmasb'a Yazılan Mektub", Laleli Ktp., nr. 3431, vr. 128a-128b; bkz. Nihal Atsız, *İbni Kemâl Paşa-Oğlu'nun Eserleri*, Şarkiyat Mecmuası, VI, 104.

24) Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), I, 95-96, Ank., 1992; Öcal, a.g.e., s. 36. Kemâl Paşazâde, Molla Kabız'ın iddialarına cevap olarak "Efdaliyyeti Muhammed (as) 'alâ sâiri'l-enbiyâ" adlı müstakil bir risâle de telif etmiştir. [Süleymaniye Ktp. Esat Efendi 3618 (36-43)] Ayrıca o, bu vesile ile kaleme aldığı iki müstakil risâlede söz konusu olaydan hareket ederek zındıklık meselesini itikadî ve hukukî açıdan incelemiştir. (Ocak, a.g.m., a.e., s. 35.) İbn Kemâl'in bu risâlesi için bk. "Risâle fi tekfiri'r-Ravâfız", Ayasofya Ktp., nr. 4794, vr.43a; Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, nr. 621, vr. 31a-31b; "Risâle fi tashîhi lafzı'z-zındık ve Tavzîhi ma'nâhu'd-dakik, Ahmed Cevdet, Resâi-i İbn Kemâl, s. 240-249, İst. 1316.

25) Ocak, a.g.m., a.e., s. 36-37.

26) Kılıçer, "Fıkıhçı Olarak İbn Kemâl", a.e., s. 191; Abdurrahman Güzel, "Kemâl Paşazâde'nin Eserlerinde Türk Halk Edebiyatına Ait Bazı Motifler", Şeyhulislâm İbn Kemâl, s. 212, TDV. Yay., Ank., 1986; Baltacı, a.g.e., s. 166.

27) Mehmet Tâhir Efendi, a.g.e., I, 353; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 671.

Kemâl Paşazâde'nin çoğu risâleler halinde Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere toplam üç yüz kadar eseri olduğu söylenmekte ise de Nihal Atsız'ın da belirttiği gibi iki yüz civarında olduğunu söyleyenlerin görüşü daha isabetlidir²⁸. Nitekim eserlerinin alfabetik tam listesi Suriyeli Cemil b. Mustafa el-Azm'ın (Azamzâde Cemil) "*Ukûdu'l-cevâhir fî terâcîmî men lehüm hamsûne tasnîfen fe mietü fe ekser*" (Beyrut, 1326.) adlı eserinde iki yüz on dört olarak yer almaktadır²⁹.

Kemâl Paşazâde'nin yetiştirdiği kimseler arasında kendisinden sonra Şeyhülislâm olan Ebüssuûd Efendi (ö.982/1574), Bağdat Kadısı Mehmed b. Muhyiddin Hasan, Kaskasker Abdülâtilaf Efendi gibi dönemlerinin ünlüleri zikredilebilir³⁰.

B- "FÎ HAKKI EBEVEYİ'N-NEBÎ" ADLI RİSÂLENİN İLMÎ DEĞERİ

1- Risâlenin Nüshaları

Kemâl Paşazâde'nin Hz. Peygamber'in Ebeveyni'nin dinî durumu hakkındaki risâlesinin tahlilinde asıl aldığımız nüsha, Ahmed Cevdet tarafından "*Resâil-i İbn Kemâl*" adıyla r.1316 yılında İstanbul İkdâm Matbaasında neşredilerek ilim dünyasına kazandırılmış olan "*fî hakkı ebeveyi'n-Nebîyyi aleyhi's-salâtü ve's-selâm*" adlı risâledir. Asıl aldığımız Arapça nüsha, beş sayfadır ve "*Resâil-i İbn Kemâl*" adlı risâleler mecmuasının birinci cildinde 87-91 sayfaları arasında yer almaktadır. Biz risâleyi, ulaşabildiğimiz diğer bazı yazma nüshalarla da karşılaştırdık. Tespit edebildiğimiz kadarıyla risâlenin çeşitli nüshaları da bulunmaktadır³¹.

Kemâl Paşazâde'nin Ebeveyn-i resûlillah ile ilgili bu risâlesini ne zaman yazdığı tam olarak bilinmemektedir. Ayrıca temel aldığımız matbu nüshada bazı isim karışıklıkları, imla hataları ve eksik kelimeler bulunmaktadır. Bunların özellikle eksik kelimelerini Kemâl Paşazâde'nin büyük ölçüde istifade ettiği Suyûtî'nin (ö.911/1505) ilgili risâlelerinden tamamlayıp düzelttik. Ayrıca orijinal hadis kaynağında olmadığı halde *Risâle*'de kayıtlı bulunan bazı ziyadeliikleri kaynaklarına başvurarak gösterdik³². Keza İbn Kemâl'in kullandığı kaynaklardan tespit edebildiklerimizin yerlerine de işaret ettik.

28) Taşköprizâde, a.g.e., s.379; Mehmet Tahir Efendi, a.g.e., I, 352; Baltacı, a.g.e., s.166.

29) Kemâl Paşazâde'nin eserlerinin edisyon kritik ve neşriyle ilgilenen bazı ilim adamları şunlardır: Iraklı Reşid el-Ubeydî, Dr. Ahmed el-Hattab el-Ömerî ve Su'ûdlu Dr. Nasir er-Reşid.

30) Kılıçer, a.g.e., a.e., s. 190.

31) Risâle'nin çeşitli nüshaları için bk: 1- İbn Kemâl, Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemâl Paşa *Risâle fî beyânı şânı ebeveyni Nebîyyinâ*, Bayezid Ktp., Bayezid, 39 (Nesih, vr. 21-23). 2- *Risâle fî ebeveyi'r-resûl*, Süleymaniye Ktp., Yazma Başlıklar, 4145/4. 3- *Risâle fî ebeveyi'r-resûl*, Süleymaniye Ktp., 1046, 159-160. 4- *Risâletün mütaallikatün li ebeveyi'n-nebî*, Köprülü Ktp., 1593/5, (vr. 130a-133a); Köprülü Ktp., 1580, (vr. 80a- 82b); Köprülü Ktp., 1014, (vr. 106b- 108b). 5- *Risâle fî hakkı ebeveyi'n-Nebî*, Kayseri Raşid Efendi Ktp., 141/6, (vr. 164a-165a); Kayseri Raşid Efendi Ktp., 693/3, (vr. 14-16). (bk. Metin Yurdagür, Bibliyografik Bir Kelâm Tarihi Denemesi, s. 107-108, İst. 1989.) 6- *Risâle mevzû'uhâ ebevâ'r-resûl ve hel mâte 'ale'l-küfri em lâ*, mine'l-mecmu' no: 18237, m:14/21, s: 21, vr. 3/25-27. Tunus Millî Ktp.; *Risâle fî hakkı ebeveyi'r-resûl*, mine'l-mecmu' no: 18066, m: 13/19, s: 19, vr. 4/13-16. Tunus Millî Ktp. (bk. Muhammed Tâhir el-Cevâbî, "*Tunus Millî Kütüphanelerinde Bulunan İbn-i Kemâl Ait Eserler*", Şeyhülislâm İbn Kemâl, s. 303, TDV., Yay., Ank. 1986.)

32) Msl. bk. *Risâle*, s. 87, ikinci satırda "neseb" kelimesinin açık "te" ile yazılması; yine aynı sayfanın sonunda "Muhammed b. Ka'b el-Kurezi" yerine "Muhammed b. Ka'b el-Kurtubî" yazılması gibi. Bu isim karışıklığı, aynı rivayeti İbn Abbas ve Muhammed b. Ka'b el-Kurezi'den Kurtubî de nak-

İbn Kemâl, Ebeveyn ile ilgili risâlesini niçin yazdığıyla ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. O doğrudan hamd ve sena ile konuya girmiştir. Böyle olmakla birlikte İbn Kemâl'in döneminde bu konunun bir tartışma konusunu oluşturduğunu göstermesi bakımında önem arz etmektedir. Onun, Molla Kabız'la Hz. İsa ile Hz. Muhammed'in üstünlükleri konusunda yapmış olduğu münazara hatırlanacak olduğunda, muhtemelen Molla Kabız'ın Hz. İsa'nın üstün olduğu şeklindeki kendi iddiasını ispat sadedinde Hz. Peygamber'in anne-babasının mümin olmadıklarını bir argüman olarak ileri sürmüş olması ve İbn Kemâl'in de bu vesileyle mezkur risâleyi kaleme almış olduğu düşünülebilir. Nitekim risâlede muhayyel bir hasım karşısındaymış gibi kısmen soru-cevap metodunu kullanmış olması, bu ihtimali güçlendirse de bu husus ayrı bir araştırma konusunu teşkil etmektedir.

2-Risâlenin Telifinde Yararlanılan Kaynaklar

Kemâl Paşazâde'nin risâlesinde kullandığı kaynaklar, klasik mahiyetindeki tefsir, hadis ve İslâm tarihi kaynaklarıdır. Bunların bir kısmı doğrudan yararlandığı kaynaklar, bir kısmı da istifade ettiği eserlerden atıflarda bulunduğu kaynaklardır. Kullandığı kaynaklardan -bazı yazma eserler hariç- ulaşabildiklerimizden metin mukayesesi yaparak yerlerini gösterdik.

Risâlede geçen müellif ve eser isimlerinden hareketle Kemâl Paşazâde'nin risâleyi telif ederken yararlandığı kaynaklar şunlardır:

Buhârî (ö.256/870), *es-Sahih*; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *Müsned*; Müslim, (ö. 261/874), *es-Sahih*; Ebû Hafs Necmeddin Ömer en-Nesefî (ö.537), *et-Teysir fi't-tefsir*³³; Kurtubî, (ö.671/1273), *el-Câmî'u li ahkâmî'l- Kur'ân*; a.mlf., *et-Tezkire fi ahvâlî'l-mevtâ ve 'umûrî'l-âhire*; Ebû Hafs b. Şahin, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*; Celâleddin es-Suyûtî (ö.911/1505), *et-Ta'zîm ve'l-minne fi enne ebeveyi'r-resûlî fi'l-cenne*; a.mlf., *Neşru'l-'alemeyni'l-müntefeyn fi ihyâi'l-ebeveyni's-şerîfeyn*³⁴; Şemseddin ed-Dimeşkî (ö.842 h.), *el-Mevridü'd-sâdî fi mevlidi'l-hâdî*³⁵; İbn. Seyyidinnas (ö.734/1334), *es-Sîre*; İbn Asâkir, (ö. 571/1176), *Tarîhu Medîneti Dimaşk*; Abdurrahman es-Süheylî, *er-Ravzu'l-Ünf*; Kâdî 'İyâz, (ö.544/1149), *eş-Şifâ*; Ebû Nu'aym, (ö.430/1731), *Hilyetü'l-evliyâ*; Cemaluddin el-Konevî (770/1369), *Gunyetü'l-fetâvâ*³⁶.

İletmiş olduğu için olsa gerektir. Keza s. 89 daki (Ahracehû Ahmed 'an) ifadesinde "an" in düşmesi; (bel lev âmene 'inde'l-mu'âyeneti...) ifadesinde "lem yenfa" kelimesinin düşmesi; keza *Risâle*'de kayıtlı olduğu halde Ahmed b. Hanbel'den nakledilen hadisin orijinalinde "fi'n-nar" ifadesinin bulunmaması gibi. (krş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, II; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 162, Beyrût, 1406/1982; Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, s.7, Haydarabat, 1380/1961.)

- 33) Ebû Hafs Necmeddin Ömer en-Nesefî: Meşhur Hanefî-Mâtürîdî fıkıh, kelâm, tefsir âlimidir. Nesef'de doğmuştur. "Müftüyü's-sakaleyn" diye meşhur olmuş, yüz civarında eser telif etmiş; Semerkand'da vefat etmiştir. (Abdülkadir Kureşi, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 657-660, Kâhire, 1398; Zirikî, *el-A'lâm*, V, 222; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 47, Ank., 1990.)
- 34) Celâleddin es-Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne fi enne ebeveyi'r-resûlî fi'l-cenne*, Haydarabat, 1381/1961; aynı mlf., *Neşru'l-'alemeyni'l-müntefeyn fi ihyâi'l-ebeveyni's-şerîfeyn*, Haydarabat, 1381/1961.
- 35) Şemseddin ebû Abdullah Muhammed b. Nâsrüddin ed-Dimeşkî, *el-Mevridü'd-sâdî fi mevlidi'l-hâdî*, Millet Ktp., Ali Emir Arabî, Yazma, 1234, vr. 1b- 12a.
- 36) Ebû'l-Mehâsin Cemâluddin Mahmûd b. Ahmed b. Mes'ûd İbnu's-Sirâc el-Konevî: Hanefî fıkıh âlimidir. Şam'da Hanefî kadılığı, Reyhaniyye ve Hatuniyye medreselerinde müderrislik yapmış,

3- Risâlenin Telifinde İzlenen Metot

Kemâl Paşazâde risâlesini sade ve anlaşılır bir üslupla oldukça kısa ve öz bir şekilde yazmış, konuyu fazla detaylandırmamıştır. Konuyu daha çok tefsir, hadis, İslâm tarihi gibi kaynaklardan nakillerle ele alarak işlemiş, yer yer kendi kanaatini izhar etmiş, zaman zaman soru cevap tarzını kullanmıştır. O, risâlesinde alt başlıklar kullanmamış, bu itibarla risâlenin içeriği incelenirken tarafımızdan başlıklar ilave edilmiştir.

Kemâl Paşazâde risâlede kısmen soru cevap, diğer bir ifadeyle cedel metodunu kullanmıştır. O, “şöyle soracak olursan, şöyle derim” şeklinde takdirî ifadelerle muhayyel hasma karşı mevcut veya akla gelebilecek muhtemel soruları cevaplamıştır. Kendisinin sekiz yıl şeyhülislâmlık yaptığı³⁷, Molla Kabız örneğinde görüldüğü üzere ilmî münazaralara iştirak ettiği, risâleyi de bu dönemde yazmış olabileceği ihtimali göz önünde tutulacak olursa İbn Kemâl’in bu tutumu anlamlıdır. Bu metodu kullanması, konunun gündemde olduğunu, karşıt fikirde olanların kimliklerini tasrih etmeksizin ve polemığe girmeksizin meseleyi izah etmeyi tercih ettiğine de işaret etmektedir. Üslubun yanı sıra cedel metodunu kullanması, ayrıca meseleye ahlakî-vidcanî bir boyut katması, dinî otorite olarak bir tür fetva niteliğinde kısa ve öz bir eser kaleme alarak konuyu açıklığa kavuşturma isteğini yansıtmaktadır. O, bu tür pratik maksada yönelik olarak ebeveyn-i resul hakkında olumsuz kanaat izhar etmenin hükmü üzerinde de durmuştur. Bununla birlikte İbn Kemâl “Bil ki Selef, Resûlullah’ın (s.a.v) ana-babasının küfür üzere ölüp ölmedikleri konusunda ihtilaf etmişlerdir.”³⁸ diyerek de en azından konunun tarihî süreç içerisinde tartışıla gelen bir mesele olduğunu söylemekten de kaçınmamıştır. Böylelikle o, muhtemelen siyâsî iradenin tercihini yansıtmamasının yanı sıra, tarihe ve hakikate karşı ilmî sorumluluğunu da yerine getirmiştir.

İbn Kemâl risâlesinde bazı hadis hafızlarının konuyla ilgili şiirlerini delil olarak kullanmıştır. Onun bu tutumu, şiirin bu konuda delil olabileceğini kabul ettiğinden değil, içeriğindeki hadis kriteri açısından önemli olan bilgiden dolayıdır. Bu itibarla onun şiirden delil getirmesi yadrganmamalıdır. Bunun yanı sıra Ömer b. Abdülaziz gibi müçtehit devlet başkanının bu konudaki tavrını ve uygulamasını da delil olarak kullanmıştır. Onun bu tavrı da teorik bir meselenin uygulamaya nasıl yansıdığını ve yansımaları gerektiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

4- Risâlenin İçeriği

Kemâl Paşazâde daha risâlenin başında, hamdele salve kısmında konu hakkında kanaatini izhar edecek ifadeler kullanmıştır. O şöyle demektedir: “Adem’i (a.s) üstün kılan ve onun soyunu sırf kendi ihsanıyla yücelten Allah’a hamd; Allah Teâlâ’nın nesep temizliğini kendisine tahsis ettiği ve şanını yüceltmek için atalarını pislikten koruduğu, bulunduğu asrı asırların en hayırlısı ve atalarından her birini kendi zamanlarındaki insanların en şerefli yaptığı Zat’a (s.a.v) salat olsun.”³⁹ O bu ifadelerin hemen akabinde Hz.

Şam’da vefat etmiştir. (İbn Hacer, *ed-Düreru’l-kâmine fi a’yâni’l-mietî’s-sâmine*, V, 90, Kâhire, 1385/1966; İbn Kutluboğa, *Tâcu’t-terâcîm fi tabakâti’l-Hanefiyye*, s. 70, Bağdad, 1962; Katip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1357.)

37) bk. Taşköprüzâde, *a.g.e.*, s. 377-378.

38) Risâle, s. 87.

Peygamber'e yaptığı bu salatın içeriğine uygun olan şu hadisleri zikretmiştir: "Ben, sonunda şu içinde bulunduğum asra gelinceye kadar, asır be asır Ademoğlunun en hayırlı asırlarında gönderildim."⁴⁰ ve "Ben, soy, akrabalık ve şeref bakımından sizin en değerlinizim. Allah Teâlâ beni, seçilmiş ve terbiye edilmiş olarak daima tertemiz soylardan pak rahimlere nakletmiştir. Muhakkak ki ben, ortaya çıkan iki grubun hayırlısının içinde bulunmuşumdur. Ben, öz/cevher olarak da soy olarak da sizin en hayırlınızım."⁴¹ Daha sonra İbn Kemâl, "Hiç kuşkusuz, her şeyi en iyi bilen Allah'ın yardımıyla, bu sözün niçin söylenmiş olduğu konusunda mezkur hadisin son kısmının doğruyu bilmek isteyen akıl sahipleri için ikna edici olduğunda gizli saklı bir husus yoktur," diyerek, doğruyu bilmek isteyenler için hadisin son kısmının yol gösterici olduğuna işaret etmiştir. Sonra da ilgili görüşleri iki ana gruba ayırmış, ayrıca onların cehennemlik olduğunu söylemenin hükmü üzerinde özellikle durmuştur.

a- Ebeveynin Küfür Üzere Öldüklerini İleri Sürenler

Kemâl Paşazâde'ye göre Ebeveyn-i Resûl'ün dinî konumları hakkında görüş beyan edenlerden bir grup, onların küfür üzere öldüklerini kabul etmiştir. "*et-Teyisr*" sahibi Ömer en-Neseî, bu kanaatte olanlardan biridir⁴². Bu görüşte olanların başlıca delillerinden biri, Allah Teâlâ'nın "*Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin.*"⁴³ meâlindeki âyetidir. Ömer en-Neseî, bu âyetin nüzul sebebi olarak nakledilen haberin kendi görüşüne delil olduğunu ileri sürmüştür. Bu habere göre, Hz. Peygamber "Keşke ana-babamın ne yaptığını bilseydim." demiş, Resûlullah'ın (s.a.v) bu sözüne bağlı olarak Allah Teâlâ "*Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin.*" anlamındaki âyeti indirmiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) ana-babasından bir daha ölünceye kadar söz etmemiştir⁴⁴.

İleri sürülen delillerden biri de yine "*et-Teyisr*" de rivayet edilen şu rivayettir: Hz. Peygamber müminleri müjdeleme ve kafirleri uyarmakla emrolunduğu zaman, bir aralık kafirlere verilecek cezalardan bahsederken adamın biri ayağa kalkarak "Ey Allah'ın elçisi! Benim babam nerede?" diye sormuş, Resûlullah da "cehennemdedir." diye cevaplamıştır. Adam üzölmüş, bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v) "Muhakkak ki senin ana-baban, benim babam ve İbrahim'in (a.s) ana-babası cehennemdedir." buyurmuş, bu hadiseyi müteakiben "*Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin.*" meâlindeki âyet nazil olmuştur. Bundan sonra da sahabe Resûlullah'a (s.a.v) konuyla ilişkin hiçbir şey sormamıştır⁴⁵.

39) Kemâl Paşazâde, *Risâle fî hakkı ebeveyi'n-nebî*, (nşr. A. Cevdet Paşa), *Resâil-i ibn Kemâl*, s. 87, İst., 1316.

40) bk. Buhârî, *Menâkıb*, 23.

41) *Risâle*, s. 87; Benzer hadisler için bk. Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, (nşr. Abdulmu'tî Kal'acı), I, 167-170, Beyrût, 1405/1985; Kâdî 'İyâz, *eş-Şifâ*, I, 81-83, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrût, ts.

42) Ebû Hafs Necmeddin Ömer en-Neseî, *et-Teyisr*, *fî'r-tefsîr*, vr. 59a, İsam. Ktp., (297.2 Nes.T.)

43) el-Bakara, 2/119.

44) krş. Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmî'l-Kur'an*, II, 92; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 162. Suyûtî, "*Lâ tusel 'an ashâbi'l-cehîm*" âyetinin nüzul sebebi olarak zikredilen mezkur rivayetin "isnadı zayıf mürsel haber" olduğunu söylemiştir. (bk. Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fî tefsîri'l-me'sûr*, I, 271, Beyrût, 1403/1983.)

45) Ömer en-Neseî, *a.g.e.*, vr. 59a. Neseî, burada mezkur âyeti "Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onların kazandıkları onlara, sizin kazandıklarınız size. Siz Onların yaptıklarından sorguya çekilmezsi-

b- Ebeveynin Mümin Olduklarını İleri Sürenler

Bir grup İslâm âlimine göre, Ebeveyn-i Resûl mümindir. Bu görüşü kabul edenlerin delilleri, Hz. Peygamber'in soyunun şirk pisliğinden ve küfür ayıbından arınmış olduğu şeklindeki rivayetler ile⁴⁶ Hz. Peygamber'in duasına binaen Ebeveyn'in Allah tarafından diriltirilip iman ettiklerini bildiren rivayettir.

İbn Kemâl burada ince bir ayırıma giderek, bu görüştekilerin aslında 'ebeveyn diriltirilip iman ettiler' demekle, onların önceden mümin olmadığını zımnen kabul etmiş olduklarını vurgular. Çünkü ebeveynin diriltirilip iman ettiklerini söylemek, onların mümin olarak ölmediklerini kabul etmek demektir. Bu yüzden onlar, bu olumsuz durumu telafi etmek için Hz. Peygamber'in duasına binaen diriltirilip iman ettiklerini söyleme cihetine gitmişlerdir. Bu noktaya dikkat çeken İbn Kemâl "Birinci görüşü benimseyenlerden bir kısmı ise Hz. Peygamber'in ana-babasının cehennemlik olmaktan kurtulmuş olduklarını kabul etmişlerdir." der ve örnek olarak Kurtubî'yi (ö.671/1273) gösterir. Nitekim Kurtubî'ye göre "Allah Teâlâ, Resulü (s.a.v) için anne babasını diriltmiş, onlar da Hz. Peygamber'e iman etmişlerdir."⁴⁷

Kemâl Paşazâde bundan sonra anlatım ve nakil üslubunu, soru cevap tarzında değiştirerek karşısında bir muhatap varmış gibi şu soruyu yöneltir: "Eğer, Hz. Peygamber'in ana-babasının diriltirilip iman ettiklerine dair rivayet edilen hadis mevzudur, diyecek olursan, ben de derim ki bazıları onu öyle zannetseler de işin doğrusu, söz konusu hadis mevzu değil, zayıftır. Nitekim Şemseddin b. Nasruddin ed-Dümeşkî "*el-Mevridü's-sâdi*" adlı eserinde söz konusu hadisi zikrettikten sonra şöyle bir şiir inşad etmiştir: "Nebi'yi selamladı Allah, ihsan üstüne ihsanla/ Ona karşı çok merhametliydi/ Bu yüzden anasını diriltti hem babasını da/ Sırf bir lütuf ve fazl olarak, Ona iman etsinler diye/ Teslim ol, zira buna kadirdir Kadîm Allah/ Her ne kadar bu hadis zayıf olsa da."

Bu ifadeler hadisin mevzu değil, zayıf olduğunu göstermektedir. Nitekim hadis hafızları arasında da böyle kabul edilmiştir."⁴⁸

Kemâl Paşazâde, bundan sonra, ebeveynin diriltirilip iman ettiklerine dair bazı İslâm âlimlerinin görüşlerini nakletmeye girişir. İlgili rivayetlerden birisi "*en-Nâsih ve'l-men-sûh*"⁴⁹ adlı eserde Hz. Aişe'den nakledilen şu haberdir: Bir ara Hz. Peygamber (s.a.v) mahzun ve mükedder bir halde Hacûn'a gitmiş, orada bir süre kaldıktan sonra sevinçli bir halde geri dönmüş, bu durumu müşahade eden Hz. Aişe "Ey Allah'ın elçisi! Mahzun ve mükedder bir halde Hacûn'a gittiniz, Allah'ın dilediği kadar orada kaldınız ve sonra sevinç içinde geri döndünüz." diye sorunca, Resûlullah (s.a.v) "Rabbimden (c.c) istedim, Rabbim de annemi diriltti, annem de bana iman etti, sonra Allah onu eski haline çevir-

niz." (el-Bakara, 2/134) ile "Ey iman edenler, açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayınız." (el-Maide, 5/101) anlamındaki âyetlerle irtibatlandırmış ve bu iki âyetin de konuya işaret ettiğini belirtmiştir.

46) *Risâle*, s. 88.

47) *Risâle*, s. 88.; krş. Kurtubî, *a.g.e.*, II, 93; a. mlf. *et-Tezkire fî ahvâlî'l-mevtâ ve 'umûrî'l-âhire*, s. 15-17, Kâhire, 1407/1987.

48) *Risâle*, s. 88.

49) bk. Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman b. Şahin, *en-Nâsih ve'l-men-sûh*, (nşr. Ali Muhammed Mu'avviz-Adil Ahmed Abdülmevcûd), s. 284, Beyrût, 1412/1992.

di."⁵⁰ buyurmuştur. İbn Kemâl, bu rivayet hakkında "*en-Nasîh ve'l-mensûh*" adlı eser-
den Suyûtî'nin (ö. 911/1505) yaptığı alıntıyı nakletmiştir. Buna göre İbn Şahin, mezkur
hadisin, nâsih olduğunu yani Hz. Peygamber'in, annesi hakkında istiğfar etmek için Al-
lah'tan izin istediği halde izin verilmediğini belirten önceki hadisleri nesh ettiğini ifade
etmiştir⁵¹. İlâveten İbn Kemâl, İbn Seyyidinnas' dan şu nakilde bulunur: "Resûlullah'ın
(s.a.v) ebeveyni Abdullah ile Amine'nin Müslüman olduğu rivayet edilmiştir. Çünkü Al-
lah Teâlâ, ikisini Resûlullah'ın hatırına diriltmiş, onlar da ona iman etmişlerdir. Keza bu,
Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib hakkında da rivayet edilmektedir. Ancak bu ha-
ber, Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) İbn Zeyn el-'Ukaylî'den tahrîc ettiği habere aykırı-
dır. Zira bu hadise göre el-'Ukaylî, Hz. Peygamber'e "Ya Resûlellah! Annem nerede?"
diye sormuş, Hz. Peygamber de "Annen cehennemdedir." diye karşılık vermiştir. Bu se-
fer el-'Ukaylî "Senin aileden geçip gitmiş olanlar nerede?" diye sorunca Resûlullah
(s.a.v) "Sen, annenin benim annemle birlikte cehennemde olmasına razı değil misin?"
buyurmuştur⁵². Böyle olmakla birlikte bazı ehl-i ilim bu çelişkili rivayetlerin arasını
özetle şu şekilde bulmaya çalışmışlardır: Allah Teâlâ, Resûlullah'ın nezih ve pak ruhu-
nu kendi huzurunu alıncaya dek O, yüksek makam ve derecelere çıkmaya devam etmiş-
tir. Bu yüce derecenin [anne-babasının diriltilip iman etmeleriyle Hz. Peygamber'in el-
de ettiği şeref ve onur] Resul-i Ekrem için önce yokken sonradan meydana gelmesi, di-
riltirilip iman etme olayının da bundan sonra vuku bulması mümkündür. Bu takdirde or-
tada her hangi bir çelişki kalmamış olur."⁵³

Kemâl Paşazâde'nin belirttiğine göre, Ebeveyn'in diriltilip iman etmeleriyle ilgili
hadis, Ebu'l-Hattab b. Dihye tarafından hem mevzû olduğu hem de Allah Teâlâ'nın "*Ka-
fir olarak ölenler için tevbe yoktur.*"⁵⁴ ve *Sizden kim kafir olarak ölürse onların yaptık-
ları işler dünyada da âhirette de boşa gider.*"⁵⁵ Anlamındaki beyanlarının delâletiyle
reddedildiği şeklinde eleştirilmiştir. Ebu'l-Hattab'a göre, kafir olarak ölen kimseye diril-
tildikten sonra iman etmek fayda vermez; hatta ölüm anında gözle görme ('inde'l-
mu'âyene) bile iman etmek fayda vermediğine göre, diriltildikten sonra nasıl fayda ve-
rebilir? Ayrıca "*Tefsîr*"de⁵⁶ belirtildiği üzere Hz. Peygamber'in "anam babam ne yaptık-
lar bilseydim?" demesi vesilesiyle "*Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin.*"⁵⁷ anla-
mındaki âyet indirilmiştir.

Kemâl Paşazâde, bu eleştiriye Ashab-ı Kehf hakkındaki rivayetle cevap verilebilece-
ği kanaatindedir. Bu rivayete göre Ashab-ı Kehf âhir zamanda diriltilecek, imtihan edi-

50) *Risâle*, s. 88; krş. Kurtubî, *et-Tezkire*, s.16.

51) *Risâle*, s. 89; krş. Suyûtî, *Neşru'l-'alemeyni'l-münifeyn*, s. 4-5, Haydarabat, 1382/1961. Hz. Pey-
gamber'in annesine istiğfar etmesine Allah tarafından izin verilmediğiyle ilgili hadisler için bk.
Müslim, "*Cenâiz*", 105, 108; Tirmizî, "*Cenâiz*", 60; Ebû Dâvûd, "*Cenâiz*", 77; Nesâî, "*Cenâiz*",
101; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 441; V, 355.

52) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 11. Kemâl Paşazâde'nin İbn Seyyidinnas'ın "*Sîre*" sinden nakletti-
ği bu haberin Ahmed b. Hanbel'in orijinal rivayetinde "*fî'n-nar*" ifadesi bulunmamaktadır.

53) *Risâle*, s. 89.

54) en-Nisâ, 4/18.

55) el-Bakara, 2/217.

56) bk. Ömer en-Neseffî, *et-Teysir, fî't-tefsîr*, vr. 59a; krş. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, II, 92-
93; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 162.

57) el-Bakara, 2/119.

lecek ve kendilerini şereflendirmek için bu ümmete dahil olacaklardır⁵⁸. Konuya ilişkin İbn Asakir'in (ö.571/1176) "*Tarîh*"inde ve İbn Merdeveyh'in⁵⁹ "*Tefsîr*" inde İbn Abbas'tan (ö.68/687) nakledilen bir rivayet bulunmaktadır. Buna göre Ashab-ı Kehf, diriltildikten sonra yapacakları iş sebebiyle Mehdi'nin yardımcıları sayılmıştır. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'in ebeveyni için belli bir ömür takdir etmesi, fakat bu ömürlerini tamamlamadan önce onları vefat ettirmesi, sonra da geri kalan bu ömürlerini tamamlamaları için onları diriltmesi, onların da bu süre içinde iman etmeleri bir ilk değildir. Bu itibarla iman konusundaki eksikliklerini telafi etmeleri için ebeveyne tahsis edilen ömürden bir kısmının tehir edilmesi Allah'ın, Resul'üne (s.a.v) ikram ettiği şeyler cümlesinden olur; tıpkı bu ümmette dahil olma şerefine nail olmaları için Ashab-ı Kehf'in ömürlerinin bir kısmının tehir edilmesi gibi⁶⁰.

Ebu'l-Hattab b. Dıhye'nin "ölmek üzere iken bile iman etme fayda vermediğine göre, diriltildikten sonra nasıl fayda verebilir?" şeklindeki eleştiriyi Kemâl Paşazâde şöyle cevaplamıştır: "Ölümü müşahede anındaki iman, iman-ı yeistir. Bu yüzden diriltildikten sonra iman etmenin aksine, asıl bu tür iman kabul edilmez. Nitekim Allah Teâlâ'nın "*Eğer dünyaya geri gönderilecek olsalar yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir.*"⁶¹ meâlindeki âyeti de bu hususa delâlet etmektedir."⁶²

Kemâl Paşazâde, bu noktada Ebû Hanife'ye (ö.150/767) nispet edilen "Hz. Peygamber'in ebeveyni küfür/cahiliyye üzere ölmüştür"⁶³ sözüne de değinmiştir. O, burada Hafızuddin el-Kerderî'nin⁶⁴ İmam-ı A'zâm'ın bu menkıbesine dair şu cevabını nakleder: "Küfür üzere ölen kimseyi lanetlemek mübahtır. ancak Hz. Peygamber'in ana-babası hariç. Çünkü Kurtubî'nin "*et-Tezkire*" ve tefsirinde⁶⁵ naklettiği habere göre Allah (c.c), Hz. Peygamber'in ebeveynini diriltmiş, onlar da iman etmiş, sonra tekrar vefat etmişlerdir. Eğer ebeveynin diriltilip iman etmeleri, "*fakat azabımı gördükleri zaman imanları kendilerine fayda vermeyecektir.*"⁶⁶ meâlindeki âyete ve "benim babam ve senin baban cehennemdedir."⁶⁷ şeklindeki Hz. Peygamber'in sözüne aykırıdır, denilecek olursa, söz konusu hadisin diriltme olayından önce olması muhtemeldir, diye cevap verilebilir. Âyetteki azabı gördükten sonra iman etmenin kabul edilmeyeceğine gelince, bu durum

58) *Risâle*, s. 89-90.

59) Ahmed b. Mûsa b. Merdeveyh el-İsfehânî (ö. 416 h.): Ünlü, muhaddis, müfessir ve tarihçi. "*Tefsîru'l-Kur'ân; Târîhu İsbehân ve Müstahreç 'alâ sahîhi'l-Buhârî*" gibi eserleri vardır. (Ö. N. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 405.)

60) *Risâle*, s. 90.

61) el-En'âm, 6/28.

62) *Risâle*, s. 90.

63) bk. Ebu'l-Müntehâ, *Şerhu'l-Fıkhu'l-Ekber*, s. 30, İst. 1307.

64) Literatürde bir kaç Kerderî bulunmaktadır. Bunlardan biri de Hanevî fakîhi Ebu'l-Vecd Şemseddin Muhammed b. 'Abdüssettar b. Muhammed el-'İmâdî Şemsu'l-eimme el-Kerderî (ö. 642/1244) dir. Büyük Hanevî âlimi olan bu zat Buhara'da vefat etmiştir. *Fetâvâ'l-Kerderî, er-Red ve'l-intisar li Ebî Hanîfe* gibi eserleri bulunmaktadır. (Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, III, 228-230; İbn Kutluboga, *Tâcu't-terâcim*, s. 64; Katip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1229.)

65) bk. Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 15-17; a.mlf. *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 92-93.

66) el-Mü'min, 40/85.

67) Müslim, "İman", 347, Ebû Dâvûd, "Sünne", 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 119,268.

kişinin hatırında olduğu zaman kabul edilmez. Eğer Allah, bu hali unutturduktan sonra iman ederse o zaman kabul edilir. İlgili tefsir ve hadislerle göre, Allah, Misak günü⁶⁸ insan zürriyetini canlandırmış, onlardan söz almış, bir imtihan olarak da bunu bizlere unutturmuştur. O halde Hz. Peygamber'in ebeveyni hakkında da bu kabil bir unutmama durumunun olması mümkündür."⁶⁹

c- Ebeveyn'in Cehennemlik Olduğunu Söylemenin Hükümü

Kemâl Paşazâde, Hz. Peygamber'in ebeveyninin dinî durumları hakkında olumsuz kanaat beslemenin dinî hükmü üzerinde durmuş ve meseleyi nakillerde bulunarak açıklamayı tercih etmiştir. O ilk olarak Malikî mezhebinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Kâdî Ebû Bekir ibnû'l-Arabî'nin (ö.543/1148) görüşünü nakletmiştir. Buna göre İbnû'l-Arabî'ye Hz. Peygamber'in babası cehennemliktir, diyen bir kimsenin dinî durumu sorulmuş, o da buna şöyle cevap vermiştir: "Bu kimse lanetlenmiştir. Çünkü Allah Teâlâ meâlen *"Allah ve Resûlüne eziyet edenleri Allah, dünyada ve âhirette lanetlemiştir."*⁷⁰ buyurmuştur. Hz. Peygamber'in babası cehennemliktir, demekten O'na (sa.v.) daha büyük eziyet verecek başka bir şey de olamaz."⁷¹ Ayrıca İbn Kemâl, Süheylî'nin (ö.581/1186) Allah Teâlâ'nın *"Allah ve Resûlüne eziyet edenleri Allah, dünya ve âhirette lanetlemiştir."* anlamındaki beyanından ve "Resûlullah'ın "ölüler yüzünden dirilere eziyet vermeyiniz."⁷² sözünden dolayı Ebeveyn hakkında böyle bir şey söyleyemeyiz." dediğini nakletmiştir; ilaveten Ömer b. Abdülaziz'in (ö.101/719) tutumunu örnek göstermiştir. Buna göre Ömer b. Abdülaziz'in huzurunda katiplerinden birisi Hz. Peygamber'in ebeveyninin kafir olduğunu söylemiş, bunun üzerine halife çok öfkelenmiş ve "artık benim için ebediyen yazamazsın." diyerek onu derhal görevinden azletmiştir⁷³.

Kemâl Paşazâde risâlesinde peygamberler hakkında saygılı davranılması, ileri geri konuşulmaması gerektiğine dikkat çekmiş ve bu amaçla er-Rüstüğfenî'nin (ö.345/956)⁷⁴ Hz. Adem'in zellesi vesilesiyle söylediği sözünü nakletmiştir. "*Gün yetü'l-fetâvâ*"⁷⁵ da zikredildiğine göre Rüstüğfenî'ye, bazı kimselerin 'Hz. Adem'den malum zelle sadır olunca bütün bedeninin karardığı, yeryüzüne indirilince oruç ve namazla emrolunduğu, Hz. Adem de namaz kılıp oruç tutunca vücudunun beyazladığı' şeklindeki sözlerin doğruluğu sorulduğunda Rüstüğfenî şöyle cevap vermiştir: "Peygamberlere her hangi bir ayıp ve noksanlık isnat etmeye yol açacak böyle bir söz asla caiz değildir. Onlar hakkında dilimize sahip olmakla emrolunduk. Çünkü onlar en faziletli insanlardır ve Allah ka-

68) "Misak günü"yle el-A'raf, 7/172. âyete atıf yapılmaktadır.

69) *Risâle*, s. 90-91.

70) el-Ahzâb, 33/57.

71) *Risâle*, s. 90.

72) Bu rivayetin "Ölülere hakaret etmeyiniz, böylelikle dirilere eziyet edersiniz." (Tirmizî, Birr, 51) ve "Ölülerimize hakaret etmeyiniz, böylelikle dirilerimize eziyet verirsiniz." (Nesaî, "Kasame", 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 300, IV, 252) şeklinde benzer hadisler bulunmaktadır.

73) *Risâle*, s. 90; bk. Kâdî 'İyâz, *eş-Şifâ*, II, 242, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, ts.; Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, V, 283-284, Matba'atu's-sa'âde, Kâhire, 1394/1974.

74) Ali b. Sa'îd er-Rüstüğfenî (ö.345/956): Mâtürîdî'nin önde gelen talebelerinden olup Semerkand köylerinden Rüstüğfenî'li Hanevî fıkıh ve kelâm âlimidir. *İrşâdü'l-mühtedî fi usûli'd-dîn, ez-Zevâid ve'l-fetâvâ*, el-fetâvâ gibi eserleri vardır. (Zirikli, *el-A'lâm*, V, 102, Kâhire, 1954-1959; Ö. R. Kehâle, *Mu'cemmu'l-müellifîn*, VII, 99, Dumaşk, 1957.)

75) Cemâluddin Mahmud b. Ahmed el-Konevî'nin (770/1369) eseridir.

tında yaratıkların en şerefliisidir. Hz. Peygamber de “Ashabım söz konusu olunca dilinizi tutunuz.”⁷⁶ buyurmaktadır. Resûlullah (s.a.v) kendilerine ayıp ve kusur getirecek şeylerle ashabı zikretmememizi emrettiğine göre peygamberler hakkında dilimizi tutmak ve onlara kusur nispet etmekten geri durmak daha evla ve daha doğrudur.”⁷⁷

Kemâl Paşazâde kendi kanaatini ise şöyle izhar eder: “Bu husus sabit olduğuna göre Müslüman’ın görevi, Peygamberimizin (s.a.v) şeref ve hukukuna saygısızlık olacak hususlarda dilini tutmasıdır. Aşikardır ki Resûlullah’ın (s.a.v) ebeveynine şirk nispet etmek onun pak nesebine karşı en büyük hürmetsizliktir.”⁷⁸

Kemâl Paşazâde, konunun mahiyet itibariyle itikadî meselelerden olmadığını, bununla birlikte vicdanî ve ahlâkî açıdan önemli olduğunu belirtir. İlaveten meselenin psiko-sosyal açıdan halka bakan bir yönü bulunduğunu, bu noktanın da halkın Hz. Peygamber’e olan saygısının sarsılabileceği olduğunu, bunun ise imanda bir zaafa sebebiyet verebileceğini vurgulayarak risâlesine şöyle son verir: “Hasılı, bu mesele itikadî konulardan değildir. Bu hususta kalbin hiçbir sorumluluk payı yoktur. Ancak dile gelince, onun görevi özellikle de onu kalp ve zihninden uzaklaştırmaya ve açacağı zararları telafi etmeye güç yetiremeyen halkın zihninde Resûlullah’ın (s.a.v) hukukuna noksanlık üşüştürecektir.”⁷⁹

C- DEĞERLENDİRME

Kemâl Paşazâde, risâlesini niçin kaleme aldığını belirtmemiştir. Bununla birlikte risâlenin oldukça kısa olması, içerikte karşı görüşlerin detaylı olarak verilmemesi ve kullanılan üslup, mezkur risâlenin ihtiyaca binaen halkı aydınlatmaya yönelik bir tür fetva tarzında yazıldığını akla getirmektedir. Ebeveyn konusundaki tartışmaların, Resûlullah’a (s.a.v) karşı halkın dinî duygu ve düşüncelerinde kaymalar ortaya çıkabileceği şeklindeki endişesiyle risâlesini bitirmiş olması, konunun sadece ilim çevrelerinde değil, halk içinde de gündemde olduğunu ihsas ettirmektedir. Nitekim bu mesele, İbn Kemâl’den bir asır sonra ortaya çıkan Kadızâdeliler-Sivâsîler mücadelesinde de önemli bir tartışma konusunu oluşturmuştur. Tartışmalara doğrudan vakıf olan Katip Çelebi’nin (ö.1070/1659) Ebeveyn-i Resul’ün dinî durumları hakkında “bu bahis dahi bir savaş alanı haline geldiği için yazıldı”⁸⁰ demesi; keza Katip Çelebi’nin çağdaşı Abdülahad Nuri’nin (ö.1061/1650) de tarikat çevrelerinde konu edildiği için müşşidi ve dayısı Abdülmecid Sivasî(ö.1049/1639)’nin⁸¹ talebi üzerine “Te’dîbü’l-mütemerridin”⁸² adlı müsta-

76) Ashaba hakaret etmenin yasaklandığına dair hadisler için bk. Buhârî, “*Fedâilu’s-sahâbe*”, 5; Müslim, “*Fedâilu’s-sahâbe*”, 221-222; Tirmizî, “*Menâkıb*” 57; Ebû Dâvûd, “*Sünne*”, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 11, 63.

77) *Risâle*, s. 91.

78) *Risâle*, s.91.

79) *Risâle*, s.91.

80) Katip Çelebi, *Mizânu’l-hak fi ihtiyâri’l-ehakk*, (nşr. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, *İslâm’da Tenkit ve Tartışma Usûlü*.) s. 79, İst. 1990.

81) XVII. Yüzyılda Kadızâdeliler-Sivâsîler mücadelesinin tartışma konularından biri olan bu mesele hakkında Abdülmecid Sivasî’nin görüşü şöyledir: Ebeveyn’in kâfir olarak öldüklerini söylemek doğru olmadığı gibi bu sözün İmâm-ı A’zam’a nispeti de doğru değildir. Zira *Fıkh-ı Ekber*’de Ebeveyn hakkında “kâfir olarak öldüler” şeklinde bir ifade bulunmamaktadır. O, bu sözü söylemiş olsa bile bunun “kâfir olarak öldüler” şeklinde değil, “küfür zamanında öldüler” şeklinde anlaşılma-

kil bir risâle yazması da İbn Kemâl'den bir asır sonra bile konunun sadece ülema arasında tartışılan bir tür entelektüel merak olmadığını, sosyal bir meseleye dönüşerek gündemden düşmediğini açıkça göstermektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla müellifin amacı konuyu derinlemesine incelemekten ziyade mesele etrafındaki tartışmalara son vermek, Hz. Peygamber'in şahsiyetini muhtemel saldırılardan korumak ve halkın Hz. Peygamber hakkındaki dinî duygu ve düşüncelerinde yaralar açmamak gibi sorumluluk çabası olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayıdır ki olumsuz kanaat izhar edenlere çok fazla yer vermemiş, meseleye müspet yaklaşanlara ağırlık vermiş ve temel itiraz noktalarını cevaplamaya çalışmıştır. Bu husus kabul edildiğinde onun niçin bu meselede olumsuz kanaat izhar eden Fahreddin er-Razî, İbn Kesîr gibi çok iyi bilinen âlimlerden nakillerde bulunmadığı daha iyi anlaşılacaktır⁸³. Bu yüzden İbn Kemâl, daha ziyade nakle ağırlık veren Ahmed b. Hanbel gibi Hanbelî, Ebû Bekr ibnü'l-Arabî, Kurtubî gibi Malikî, Suyutî gibi Şafîî âlimlerin görüş ve nakillerine yer vermiştir.

Kemâl Paşazâde'nin, daha risâlesinin başında Hz. Peygamber'in temiz bir sülaleden geldiğine vurgu yaparak Ebeveyn hakkında, soya çekim ve nikahlı evlilik gibi ontolojik ve tarihî-sosyal açıdan yaklaşması dikkat çekici bir husustur. Onun bu çabası, İsmet sıfatının bir tür uzantısı olan ve Şia'nın ismeti Ali evladına genişletmesine mukabil, Sünnî çevrelerin bu korunmuşluğu en azından iman temeli noktasında Resûlullah'ın ana-babasına da genişletme düşüncesi olabilir.

İbn Kemâl'in, Hz. Peygamber'in duasına binaen Ebeveyn'in diriltilip iman ettikleri rivayetine ağırlık verdiği ve eserini adeta bu rivayet üzerine bina görülmektedir. Onun, Ebeveyn'in özel olarak diriltilip iman etmelerini, Allah'ın kadîr-i mutlak oluşuna dayanarak mümkün gördüğü ve buna Ashab-ı Kehf'in diriltilmelerini örnek gösterdiği görülmektedir. Ancak mesele Allah'ın kudreti açısından değil, sünnetullah açısından imkanı/olabilirliğidir. Gerçi Hz. Peygamber'in mucizeleri sadedinde ölüleri diriltmesine dair bazı rivayetler bulunmaktadır⁸⁴. Ne var ki bu tür rivayetlere özel bir bab ayıran Kadî 'İyâz'ın Ebeveyn'in diriltilmesi hadisesinden bahsetmemesi ilginçtir⁸⁵. Ayrıca O, Ebeveyn'in diriltilip iman ettiklerini kabulden sonra böyle bir imanun makbul olup olmadığına intikal etmiş; bu imanun iman-ı yeis olduğu gerekçesiyle kabul edilmeyeceğini ileri sürenlerin yanıldıklarını nakillerle açıklamaya çalışmıştır. Ona göre Ebeveyn'in iman-ı, iman-ı yeis olarak kabul edilemez. Çünkü insanoğlunun Elest Bezmi'nde Allah Teâla'ya söz verip de bu sözü dünyada hatırlamamaları gibi, Ebeveyn de görecekları azabı diriltildiklerinde hatırlamamışlardır. Bu durumda onların iman etmeleri iman-ı yeis değil, iman-ı teklîfî olmaktadır.

83 gerekir. Abdülmecîd Sivâsî, *Dürr-i Akâid*, Süleymaniye Ktp., Mîhrîşah Sultan, nr. 300/1, vr. 102b-103a. (bk. Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 109 vd.); a. mlf. "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsîler-Kadızâdeliler Mücadelesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, III, sy. 1, s. 37-72, Ocak-Haziran 1998.

82) Abdülâhad Nûrî, *"Te'dibü'l-mütemerridin"*, vr. 278a-315a, Süleymaniye Ktp. Fatih, 5293.

83) bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IV, 30; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 162.

84) bk. Suyutî, *el-Hasâisu'l-kübrâ*, II, 110-114, Beyrût, 1405/1985.

85) bk. Kadî 'İyâz, *eş-Şifâ*, I, 316-321.

İbn Kemâl'in diriltme çerçevesinde değindiği hususlardan biri de ecel'in uzayıp uzamayacağı, daha doğrusu vaktinden önce ölümün olabilirliğidir. O, bu konuda da Ashab-ı Kehfi örnek göstermiştir. Aslında müellif, bu ihya meselesine ve erken ölümün olup olmayacağı gibi bir konuya girmek ve buna Ashab-ı Kehfi örnek vermekle kendisini sıkıntıya sokmuş gözükmektedir. Zira Ashab-ı Kehfi'nin durumu tam bir ölüm hali değildir. Öldükten sonra dirilmenin bu dünyada da olabileceğine dair Üzeyr (a.s) ile merkebinin durumu⁸⁶, Hz. İbrahim'in ölümlerin nasıl diriltileceği Allah'tan istemesi üzerine dört kusun parçalanıp etrafa atıldıktan sonra tekrar canlanmaları⁸⁷ daha iyi örnek olabilir.

İbn Kemâl'in, dirilitilip iman etmelerini Ebeveyn-i Resûl için çok özel bir lütf ve şeref olarak kabul etmesi doğru bulunsa bile, bu hadiseyi Hz. Peygamber için de bir şeref olarak kabul etmesi ilginçtir. Halbuki Katip Çelebi'nin de belirttiği gibi, Hz. İbrahim'in babası Azer örneğinde olduğu üzere peygamberlerin ana-babalarının mümin olmaları zorunlu değildir. Ayrıca bu noktada peygamberler için mümkün, zorunlu ve imkansız hususların neler olduğu hatırlanmalıdır⁸⁸.

Kemâl Paşazâde, Hz. Peygamber'in anne-babasının cehennemlik olduğunu söylemenin dinî hükmü üzerinde de durmuştur. O, bu konuyu Allah ve Resulüne eziyet edenlerin dünya ve âhirette Allah tarafından lanetlendiğini ifade eden âyetten⁸⁹ hareketle "Resûlullah'ı (s.a.v) incitme, ona eziyet etme" hassasiyeti temeline oturtmuştur. Bu doğrultuda o, çeşitli nakillerle kendisini destekleyerek Ebeveyn hakkında böyle bir şey söylemenin Hz. Peygamber'e en büyük eziyet olacağı gerekçesiyle caiz görmemiştir. İbn Kemâl, teorik olarak Hz. Peygamber'le ilgili hususlarda çok hassas davranılması gerektiğini naslar ve âlimlerin görüşleriyle desteklemekle yetinmemiş, müctehit kabul edilen halife Ömer b. Abdülaziz'in uygulamasını örnek göstererek bunun pratiğe yansımaları da gözler önüne sermiştir. İbn Kemâl, meseleyi tarihî süreç açısından ele alırken konuyu özellikle temiz/nikahlı evliliklerden üreyen nesillere dayandırarak kısmen soya çekim gibi biyolojik, kısmen de nikahlı evlilik hayatı gibi dinî-sosyal zemine dayandırmıştır. Daha sonra konu çerçevesinde ilgili âyet ve hadislerin bir kısmına müracaat ederek, bunları makul bir tarzda açıklaya çalışmış, nihayet meseleyi ahlakî ve vicdanî bir boyuta yönelterek bu konuda bir Müslüman'ın takınması gereken tavrı belirtmiştir. Fakîh kimliğinin getirdiği hassasiyetle konunun Hz. Peygamber'i rahatsız etme ihtimali gibi vicdanî-ahlakî, halkın Resûlullah'a (s.a.v) olan dinî duygu ve inançlarının zarar görmesi gibi psiko-sosyal bir yönünün bulunduğu vurgu yaparak Hz. Peygamber'le ilgili konularda kişinin dilini tutmasını salık vermiştir. İbn Kemâl'i oldukça sert bir üslupla eleştiren Katip Çelebi'nin de neticede konunun ahlakî-vicdanî boyutuna vurgu⁹⁰ yaparak Kemâl Paşazâde ile aynı kanaate varmış olması da anlamlıdır.

86) bk.el-Bakara, 2/259.

87) bk.el-Bakara, 2/260.

88) Katip Çelebi, *a.g.e.*, s. 81.

89) el-Ahzâb, 33/57.

90) Katip Çelebi, *a.g.e.*, s. 86.